

ТЕНДЕНЦИИ В ЦЕННОСТНИТЕ НАГЛАСИ НА БЪЛГАРИТЕ- МЮСЮЛМАНИ: ЕВРОПЕЙСКИ И НАЦИОНАЛНИ ПОЛИТИЧЕСКИ РАКУРСИ

Борис Попиванов

1. Уводни бележки

Предлагам предварителен прочит на част от данните, получени в хода на емпиричното социологическо изследване „Хармонизацията на българските национални ценности с ценностите на Европейския съюз”. Изследването има квотен характер. Анкетирани са 950 лица: 600 българи-мюсюлмани, 150 българи-християни, 150 български турци и 50 български роми. Най-голямата група в случая, тази на българите-мюсюлмани, е съвкупност от 3 подгрупи с равна числена тежест: по 200 анкетирани лица от три региона, където се наблюдава най-висока концентрация на население с български етнически произход и мюсюлманско вероизповедание. Една от водещите хипотези на изследването е, че в тези три региона българите-мюсюлмани се отличават в самосъзнанието си: живущите, най-общо, в Гоцеделчевско, се доближават до турско етническо самосъзнание, тези от Тетевенско – до българско, а българите-мюсюлмани в Източните Родопи имат онова, което може да се нарече „маргинално самосъзнание”, идентифицират се със своята собствена общност. Хипотезата е минала през проверка в различни аспекти от интерпретацията на данните; тук почти не я проблематизирам, доколкото се стремя да я използвам като инструмент за разграничение, а не като обяснителен фактор в анализа.

Основен обект на настоящия първичен анализ на данни са българите-мюсюлмани, възприемани в качеството им на етноконфесионална общност, с други думи, на общност, която се дефинира чрез два критерия – етнически (български произход) и религиозен (мюсюлманско вероизповедание). Въпросният двоен критерий позволява и съпоставката с общности, дефинирани по същия начин – като тези на българите-християни и на българските турци. Следва да се направи и уговорката, че принадлежността към християнство/ислям се разглежда в светлината на религиозно осветена традиция, а не на личната (по-висока или по-ниска) религиозност на конкретния индивид.

Изследването има висока степен на представителност именно за етноконфесионалната общност на българите-мюсюлмани, която ни интересува генерално и в контекста на нейните три подгрупи. В разсъжденията си използвам в сравнителен порядък както общите разпределения в отговорите на българите-мюсюлмани, така и вътрешните различия в отговорите на трите подгрупи. Сравнението добива контекстуална плътност благодарение на съпоставките с две контролни групи: българите-християни и българските турци. Благодарение на това става възможно:

(1) Да се установи хомо- или хетерогенността на общността на българите-мюсюлмани в нейните ценностни ориентации към политическия живот, разбиран в широкия смисъл на думата.

(2) Да се проследи зависимостта на тези ориентации от самоидентификацията на индивида съобразно с критериите етнически произход и религиозност.

В своята рефлексия върху социологически познаваеми реалности прибягвам до методи на политологичния анализ. Изводите и заключенията от интерпретацията на данните не са окончателни, не произнасят присъди, а по-скоро търсят ориентири и общи рамки на протичащите процеси в съзнанието и в обществения живот. Работя с хипотези, а не със статистически зависимости и закономерности. По тази причина неизбежно опирам и до общия политически контекст към момента на изследването (април 2010), и до онези аспекти от политическия процес като цяло, които могат да се вземат на въоръжение в обяснението на едни или други данни.

Ето защо, повтарям, заключенията имат ориентировъчен, насочващ характер. Те са една приблизителност, която налага допълнителни изследвания и сравнения, по-широк фон, навлизане в повече научни полета. За пореден път те поставят политическия въпрос за държавното регулиране на единството и различията в рамките на българската нация в контекста на търсената ефективност на европейската интеграция.

Подборът на въпроси от анкетното изследване, върху чиито отговори се спирам, е субективен по дефиниция. Трудно може да се разграничи стриктно политическата проблематика от социалната, икономическата, културната. И все пак в качеството на водещ елемент бих избрал отношението България – Европейски съюз, контекстуализирано в представите на българите-мюсюлмани за ЕС, за въздействието на евроинтеграцията върху живота в България, за протичането на българския политически процес, както и за по-широките хронологични граници на нашето обществено битие.

2. Европейски съюз и европейски ценности

Започвам с един общ въпрос, който постепенно въвежда в темата: „Каква е вашата представа за Европейския съюз?“. Ето дяловите разпределения на отговорите, които дават българите-мюсюлмани (в съвкупността от трите подгрупи):

Каква е Вашата представа за ЕС?

	% от всички българи- мюсюлмани
1 По-скоро положителна	36,9
2 Нито положителна, нито отрицателна	28,3
3 По-скоро отрицателна	20,0
4 Нямам ясна представа	14,8
Общо	100,0

С най-голяма честота е положителната нагласа, тя надхвърля почти двукратно отрицателната. Едновременно с това не може да се твърди без уговорки, че ЕС се възприема категорично позитивно, че евроинтеграцията и по-нататъшният път в Европа имат стабилен и дълготраен социален фундамент в лицето на българите-мюсюлмани. Цифрите говорят за отсъствие на значителен и вдъхновяващ еврооптимизъм, на ЕУфория, която позволява самият факт на еврочленството да бъде източник на екстатично преживяване. Делът на хората с отрицателна представа за Съюза не е обезпокоително висок, но е достатъчно голям, за да привлича вниманието. Липсата на ясна представа сред близо 15% от анкетираните също е знаков феномен. Повече от 3 години след влизането на страната в ЕС мнозина продължават да не го асоциират с нищо конкретно, дори и с най-общи ориентири, каквито са знаците плюс и минус. Всичко това се разгръща на фона на „задръстен“ от европейско говорене медиен ефир, на постоянни дискусии около европейски фондове и европейски стандарти. Вярно е, че бихме могли да впишем в тези данни обяснението с относително високата степен на затвореност на изследваните общности, на уседналостта им в региони, нито един от които не е сред най-развитите в икономически план и не е сред водещите бенефициенти на европейски средства. Преди да приемем безрезервно подобна хипотеза, е добре да хвърлим поглед на вътрешните разграничения, на вариациите в отговорите на всяка от трите подгрупи.

	% от българите-мюсюлмани с българско самосъзнание	% от българите-мюсюлмани с турско самосъзнание	% от българите-мюсюлмани с със собствена идентичност
1 По-скоро положителна	36,0	33,3	41,2
2 Нито положителна, нито отрицателна	35,0	23,6	26,1
3 По-скоро отрицателна	14,5	25,6	20,1
4 Нямам ясна представа	14,5	17,4	12,6
Общо	100,0	100,0	100,0

Разминаванията не са фрапиращи. На пръв поглед изглежда, че най-отрицателно настроени към ЕС са българите-мюсюлмани с близко до турското самосъзнание, а най-положително – българите-мюсюлмани със собствена идентичност. Но представата за ЕС в случая „виси” на декларативно равнище. За да направим изводи за реалното отношение към Съюза, следва да го потърсим в действителната му ценностна валидност. Т.е. трябва да се обърнем към значението на официално защитаваните от ЕС ценности за българите-мюсюлмани, ценности, които конкретизират образа на самия Съюз, превръщат го в реален феномен на политическото съзнание, насищат го с идеологическо съдържание, задават нормативен хоризонт на европейското битие. Изследването проследява важността на редица такива европейски ценности. Вместо да ги коментирам една по една, бих предпочел да направя някакъв предварителен подбор. Ето защо бих се спрял на демокрацията и пазарната икономика (които в своето паралелно действие изграждат характерния за ЕС и възприет в България с Конституцията от 1991 модел на либерална демокрация), на етническата и религиозната толерантност (които по презумпция трябва да са ключови за етноконфесионални общности), на националния суверенитет (чиято интерпретация има значение за ролята и мястото на държавата в отношението ѝ с ЕС) и на възможността за европейско образование (което поставя един въпрос на всекидневието и дава шанс да се проследят ценностните нагласи на едно задоволително конкретно равнище).

Доколко важни за Вас са ценностите, защитавани от ЕС: демокрацията

	% от всички българии-мюсюлмани
1 Важни са	76,6
2 Не са важни	6,8
3 Не мога да преценя	16,5

Общо	100,0
------	-------

	% от българите-мюсюлмани с българско самосъзнание	% от българите-мюсюлмани с турско самосъзнание	% от българите-мюсюлмани с със собствена идентичност
1 Важни са	80,0	82,5	67,3
2 Не са важни	7,0	5,5	8,0
3 Не мога да преценя	13,0	12	24,6
Общо	100,0	100,0	100,0

Демокрацията има консенсусно положителни конотации в разбирането на българските мюсюлмани, независимо към коя подгрупа се числят. Въпреки по-ниските нива на декларирана важност, които се наблюдават при лицата от третата група, това е за сметка на нямащите мнение, а не на скептиците. Роля за конкретиката на получените данни вероятно играят покрай другите и две обстоятелства: че демокрацията продължава да бъде основен легитимиращ фактор на политическия процес след 1989, и че тя не се превръща в обект на дискусии и сериозно отрицание в политическите и медийните среди.

Доколко важни за Вас са ценностите, защитавани от ЕС: пазарната икономика

	% от всички българии-мюсюлмани
1 Важни са	63,1
2 Не са важни	14,5
3 Не мога да преценя	22,4
Общо	100,0

	% от българите-мюсюлмани с българско самосъзнание	% от българите-мюсюлмани с турско самосъзнание	% от българите-мюсюлмани с със собствена идентичност
1 Важни са	64,5	71,5	53,3
2 Не са важни	20,5	9,0	14,1
3 Не мога да преценя	15,0	19,5	32,7
Общо	100,0	100,0	100,0

Пазарната икономика се оценява като по-малко важна, отколкото демокрацията. Нейното значение все пак се изтъква от висок процент, надхвърлящ половината и в

трите подгрупи на съвкупността от българи-мюсюлмани. Впечатляващо високи са стойностите на отговорите, които отразяват невъзможност за преценка, след като може да се очаква, че при решително преобладаваща частна собственост в страната, на практика всеки индивид е въввлечен в пазарната икономика. Вероятно трябва да се отчита, че районите, населявани от анкетираните лица, не принадлежат към най-пълноценно интегрираните в националния и европейския пазар. Но регионалните особености не бива да се натоварват с етнически или религиозни компоненти. При българите-християни, например, процентът анкетирани лица, които намират пазарната икономика за важна, е 62,0 – практически съвпадащ със средния за българите-мюсюлмани. При българските турци стойностите са дори по-ниски: 47,7%. Очевидно предполагаемата изостаналост на българите-мюсюлмани и неспособността им да се впишат ефективно в един пазарен модел са хипотези, които са далеч от социологически установимите факти.

Доколко важни за Вас са ценностите, защитавани от ЕС: етническата и религиозната толерантност

	% от всички българи-мюсюлмани
1 Важни са	82,6
2 Не са важни	4,2
3 Не мога да преценя	13,2
Общо	100,0

	% от българите-мюсюлмани с българско самосъзнание	% от българите-мюсюлмани с турско самосъзнание	% от българите-мюсюлмани с със собствена идентичност
1 Важни са	82,0	93,0	72,9
2 Не са важни	9,0	1,0	2,5
3 Не мога да преценя	9,0	6,0	24,6
Общо	100,0	100,0	100,0

Етническата и религиозна толерантност би следвало да бъде мобилизиращ фактор за една малцинствена етноконфесионална общност, каквато са българите-мюсюлмани. Данните го потвърждават. Сравнението с резултатите от контролните групи е показателно. При българите-християни делът на онези, които смятат толерантността за важна, е 64,0%, а при българските турци – 77,2%. В първата от двете контролни групи бихме могли да очакваме дори по-нисък процент. Резултатът вероятно

се дължи включително и на конформистката позиция, на инерцията, която кара внушителен брой хора да се обявяват „за” всички ценности, прокламирани от ЕС, независимо от конкретното им съдържание. Но самият факт, че при българските турци относителният дял на отговорилите с „важни са” е по-нисък, отколкото при българите-мюсюлмани, говори, че последните чувстват в най-сериозна степен значението на толерантността, на собствената идентичност, на принадлежността им към общност, относително малка на фона на другите етноконфесионални общности. Също така можем да разглеждаме данните и като индикатор, че тази общност все пак е най-слабо интегрирана в общия масив на българската нация, най-осезаемо интерпретира идентичността си като застрашена и най-силно разчита на бариери срещу това.

Доколко важни за Вас са ценностите, защитавани от ЕС: възможност за европейско образование

	% от всички българи- мюсюлмани
1 Важни са	58,3
2 Не са важни	21,2
3 Не мога да преценя	20,5
Общо	100,0

	% от българите- мюсюлмани с българско самосъзнание	% от българите- мюсюлмани с турско самосъзнание	% от българите- мюсюлмани с със собствена идентичност
1 Важни са	47,5	83,0	44,2
2 Не са важни	33,0	4,5	26,1
3 Не мога да преценя	19,5	12,5	29,6
Общо	100,0	100,0	100,0

Възможността за европейско образование – очаквано – се нарежда сред по-слабо разглежданите като важни ценности. Регионалното обяснение отново влиза в сила. Подобна ценност по-трудно се поддава на абстрактно тълкувание. Съществена е степента, в която възползването от възможността се приема за реално. Тази степен разбираемо е по-висока в големите градове и в икономически силните райони на страната. И все пак дилемата „идеал или реалност” би могла да бъде приложена тук. Отговорите в трите подгрупи са силно диференцирани. Рязко изпъква делът, в който лицата от втората подгрупа намират възможността за европейско образование за важна. Той е много по-висок дори и в сравнение с контролната група на българските турци,

където изследването показва стойност 46,3%. Явно фактът не е случаен. На първо приближение можем да търсим обяснение в самия характер на европейското образование като шанс за мобилност, за социално издигане, за излизане от спиралата на изолацията и бедността, а също и в евентуални конюнктурни фактори, които пораждат надежди сред представителите на тази подгрупа за реална осъществимост на целта.

Доколко важни за Вас са ценностите, защитавани от ЕС: националният суверенитет

	% от всички българи- мюсюлмани
1 Важни са	69,3
2 Не са важни	8,7
3 Не мога да преценя	22,0
Общо	100,0

	% от българите- мюсюлмани с българско самосъзнание	% от българите- мюсюлмани с турско самосъзнание	% от българите- мюсюлмани с със собствена идентичност
1 Важни са	69,0	90,5	48,2
2 Не са важни	7,0	3,0	16,1
3 Не мога да преценя	24,0	6,5	35,7
Общо	100,0	100,0	100,0

Националният суверенитет също не е в предната редица на най-приоритетно поставяните ценности. Всъщност като етноконфесионална общност българите-мюсюлмани са най-слабо привързани към тази ценност: делът на българите-християни е 83,3%, а на българските турци – 75,8%. Вътрешното диференциране в подгрупите на българите-мюсюлмани не може да се пренебрегне. Средните стойности за цялата съвкупност поразително съвпадат с тези на първата подгрупа. Оттук насетне представителите на втората подгрупа приписват много по-голяма важност на суверенитета, а подгрупата със собствена идентичност – забележимо по-ниска. При българските турци и при мюсюлманите, чувстващи се по-близко до турския етнос, вероятно я има налице лоялността към държавата, такава, каквато е. Но ако погледнем цялата българо-мюсюлманска общност, ще ни направи впечатление съпоставимостта на данните с отговорите на въпроса за етническата и религиозната толерантност. Българите-мюсюлмани отдават най-голямо значение на толерантността и най-малко на националният суверенитет. Оттук може да се заключи, че суверенитетът за тях има

смисъл и тежест, когато е обвързан със защитата на идентичността. По-малката етноконфесионална общност не вижда достатъчно ефективни гаранции за своята идентичност, поради което и подкрепя по-слабо суверенитета на държава, традиционно отстояваща принципите и културата на най-многочислената такава общност. Все пак не бих искал да хипертрофирам подобен предварителен извод. От данните не могат да се извлекат аргументи в полза на някаква дълбоко заложена конфликтност.

Моят кратък преглед на отношението на българите-мюсюлмани към ЕС и европейските ценности позволява един по-общ коментар.

Логично звучащата хипотеза, че българите-мюсюлмани са по-слабо интегрирани в европейските политически, социални, икономически, културни процеси в сравнение с другите общности в България, намира поне частично потвърждение в данните. Положителната представа за ЕС не е твърде висока (разбира се, относително погледнато), нито пък делът на хората без ясна представа за Съюза е достатъчно нисък. Любопитство провокираше обстоятелството, че сред изследваните подгрупи най-високи стойности на положителна представа декларира третата от тях, тази на българите-мюсюлмани със собствена идентичност. Когато обаче се провери отношението към защитаваните от ЕС ценности, конкретизиращи самия образ на Съюза, наливащи със съдържание представата за него, ясно се вижда, че по всички показатели третата подгрупа разглежда съответните ценности в най-ниска степен като важни, а отново по всички показатели демонстрира най-висок дял на липса на преценка. Тя е най-далеч от ЕС, включително и защото е най-далеч от двата водещи етноса в държавата-член на ЕС България. Изводът е парадоксален, но обясним – тази подгрупа подкрепя най-много ЕС, защото най-слабо го познава, той е повече идеал, отколкото реалност. Това важи, макар и в не така изострена форма, и за цялата съвкупност от българите-мюсюлмани на фона на другите етноконфесионални общности.

И понеже моят текст поставя акцент върху политическите ракурси, заслужава да се отбележи сравнителният план на отношението към демокрацията и отношението към пазарната икономика. Тяхната взаимовръзка изгражда онзи модел на либерална демокрация, който именно е продукт на европейското историческо развитие, който най-сериозно въплъщава традициите на ЕС и който съставлява основата за българската евроинтеграция, защото е заложен в конституционния модел на страната от 1991.

Ако се съди по данните от изследването, българите-мюсюлмани прокарват разделителна линия между демокрацията и пазарната икономика, намират в много по-

голяма степен първата за важна, отколкото втората – нещо, което е трудно за възприемане в западноевропейското мислене. Накратко ще посоча три групи причини за получените цифри. Първо, това е традицията. Ако е вярно, че българите-мюсюлмани са повече стъпили в традицията, в патриархалния свят, отколкото в модерния европейски свят, то не бива да забравяме, че тъкмо българската историческа традиция предлага алтернатива на либералната демокрация – народовластието, най-ярко изразявано от Александър Стамболийски и дейците на БЗНС, но намиращо почва и в други времена и при други обществени и политически играчи. Тук попада идеята, че демокрацията означава свобода, липса на изкуствени ограничения, които идват било отвън, от чужда колониална сила, било отвътре, от диктаторска власт, че означава възможност на народа да определя съдбините си. Второ, добре е да се помнят и първоначалните цели на прехода, на голямата промяна в България. Тя настъпва под знамето на демокрацията, разбрана като свобода от диктаторски режим, като край на цялата система на потискане на индивидуалната инициатива и свободно изразяване, а за някои общности – и като край на натиска над тяхната идентичност и самосъзнание. Първоначално капитализмът и пазарната икономика не са сред целите на промяната, те идват впоследствие, когато започва да се изяснява геополитическата орбита на страната. И на трето място, следва да се посочи актуалната конюнктура на изследването, съвпадащо по време със задълбочаването на ефектите от световната икономическа криза в България. Населението, особено в по-слабо развитите райони, би могло да преценява влошаващото се положение като удари на пазарната икономика, поставящи под съмнение нейната легитимност като ценност.

3. Европейска България в мисленето на българите-мюсюлмани

В този раздел засягам проблема за динамиката на българския обществен и политически процес, за промените, настъпващи в живота на страната и отделния гражданин с членството в Европейския съюз – от гледна точка на българите-мюсюлмани. Влизането в реален български контекст има съществено значение не просто за конкретизирането на политическите нагласи, но и за потвърждаване или отхвърляне на хипотезата ни за дисбаланс във възприемането на демокрация и пазарна икономика в светлината на актуалните обстоятелства. Става дума за отношението към промените в икономиката и политиката, произтичащи или съпътстващи евроинтеграцията на България.

След приемането на България в ЕС, какви промени настъпиха в: икономиката

	% от всички българи- мюсюлмани
1 Положителни	8,7
2 Няма промени	32,9
3 Отрицателни	50,8
4 Не мога да преценя	7,7
Общо	100,0

	% от българите- мюсюлмани с българско самосъзнание	% от българите- мюсюлмани с турско самосъзнание	% от българите- мюсюлмани с със собствена идентичност
1 Положителни	9,5	7,0	9,5
2 Няма промени	32,0	33,0	33,7
3 Отрицателни	49,5	54,5	48,2
4 Не мога да преценя	9,0	5,5	8,5
Общо	100,0	100,0	100,0

Проличава ролята и тежестта на ситуационните фактори. Икономическите промени се измерват не с внушителния растеж през първите две години на членството (2007 и 2008), а с кризисните тенденции през третата година и първите месеци на четвъртата. Оценка не разделят трите подгрупи в рамките на общността. Видно е, че на ниво съзнание траекторията на икономическо развитие се възприема по напълно сходен начин, слабо повлиян от регионалните различия.

След приемането на България в ЕС, какви промени настъпиха в: политическата обстановка

	% от всички българи- мюсюлмани
1 Положителни	15,1
2 Няма промени	45,1
3 Отрицателни	23,8
4 Не мога да преценя	15,9
Общо	100,0

	% от българите- мюсюлмани с българско самосъзнание	% от българите- мюсюлмани с турско самосъзнание	% от българите- мюсюлмани с със собствена идентичност
1 Положителни	25,0	6,1	14,1

2 Няма промени	49,5	33,3	52,5
3 Отрицателни	11,0	47,5	13,1
4 Не мога да преценя	14,5	13,1	20,2
Общо	100,0	100,0	100,0

Нагласите за политическите промени не съвпадат с тези за икономическите. Несъмнен фактор в случая е новата политическа конфигурация в страната след юли 2009, донесла и много надежди, и много разочарования сред привържениците на различни политически сили. Убеждението, че съществени промени липсват, все пак не бива да се пренебрегва. То е силно застъпено във всяка от подгрупите, а в първата и третата решително доминира. Там са силни и разбиранията за положителна промяна в политическата обстановка. Не е трудно да се обясни: и при двете с високи дялове одобрение се ползва политическата партия ГЕРБ, символизираща на този етап и идеята за ново, по-добро начало в българската политика, а при подгрупата на лицата с близко до турското самосъзнание мнозинството анкетирани подкрепят ДПС (с 50,5%), паднала от власт в резултат на последните избори.

Както мнението, че демокрацията е важна ценност, е по-широко представено от мнението за пазарната икономика, така личат и по-високи дялове на политически оптимизъм, отколкото на икономически.

От общата нагласа към икономическия и политическия живот можем да преминем към частната нагласа, отношението към промените в собствения живот. Това позволява да се погледне на промените от перспективата на обикновения човек.

Как се промени Вашият живот след влизането на България в ЕС?

	Valid Percent
1 Подобри се	6,7
2 Влоши се	42,3
3 Не се промени	47,5
4 Не мога да преценя	3,5
Общо	100,0

	% от българите-мюсюлмани с българско самосъзнание	% от българите-мюсюлмани с турско самосъзнание	% от българите-мюсюлмани с със собствена идентичност
1 Подобри се	6,0	9,0	5,0

2 Влоши се	39,7	49,0	38,2
3 Не се промени	47,7	41,0	53,8
4 Не мога да преценя	6,5	1,0	3,0
Общо	100,0	100,0	100,0

Веднага могат да се направят два извода. Първо, разбирането за промяна в собствения живот, също както разбирането за промяна в националната икономика, не формира съществени вътрешни разграничения в подгрупите на българите-мюсюлмани. И второ, първото разбиране, изразено в относителни дялове, силно се доближава до второто. Оценката за динамиката на националната икономика е сходна с оценката за динамиката на собствения живот. Другояче казано (и това е ключов момент!), не политическата обстановка определя самовъзприятието на българите-мюсюлмани. Независимо дали са привърженици на ГЕРБ, ДПС или друга политическа сила, те не виждат през нейните очила картината на своето настояще и бъдеще.

Наблюдаваме (с всички възможни уговорки, които могат да се направят) съвкупното действие на социален песимизъм на общността в европейски условия и криза в положителното възприемане на пазарната икономика като фактор, дърпащ напред стандарта на живот. Европейският съюз е упражнил слабо влияние върху българите-мюсюлмани. Те са далеч от ежедневието на българския политически процес на централно ниво, за да се получи някакво равнище на съответствие между интерпретация на политическите промени и интерпретация на личното житейско положение и шансове. Последната се свързва доста еднозначно с икономическите ефекти. Отрицателната страна: не се вижда в достатъчна степен възможност посредством политически инструменти да се регулират социални шансове. Положителната страна: нагласите за живота не се формират на базата на етнически или религиозни (които действат на политически принцип) фактори, а в резултат на социални и икономически тенденции.

4. Българите-мюсюлмани и българският политически процес

Нагласите към политическия процес могат да се разгледат в две основни свои направления: отношение към държавността, изразено чрез доверието в основните й политически институции, и отношение към политическите сили и лидери. И в двете направления е налице възможността да съпоставяме данните с регулярните социологически сондажи на общественото мнение и в този смисъл да установяваме на

база актуални факти връзката между етноконфесионалните характеристики на общността и политическите виждания.

До каква степен имате доверие на Народното събрание

	% от всички българи- мюсюлмани
1 Напълно вярвам	6,3
2 По-скоро вярвам	19,0
3 По-скоро не вярвам	29,6
4 Изобщо не вярвам	45,1
Общо	100,0

Както в национален мащаб, така и сред българите-мюсюлмани парламентът се ползва с ниски стойности на доверие. Както и да се оценява политическата промяна от юли 2009, тя не е довела до особен ръст на доверието в представителната институция.

До каква степен имате доверие на Президента

	% от всички българи- мюсюлмани
1 Напълно вярвам	24,9
2 По-скоро вярвам	26,3
3 По-скоро не вярвам	21,7
4 Изобщо не вярвам	27,1
Общо	100,0

Доверието в президентската институция, напротив, е доста високо. То надхвърля осезаемо и непренебрежимо както доверието в другите централни институции на публичната власт (като Народно събрание, Министерски съвет, съдебна система), така и доверието в носещи институции на държавността като армията (напълно вярват 9,5%, по-скоро вярват 39,8%) и полицията (напълно вярват 9,3%, по-скоро вярват 37,5%). Отчасти това кореспондира и с високия рейтинг на президента Георги Първанов в българското общество, но не може да се обясни само с него, заради видимата разлика с доверието в кабинета, също доста високо в национални рамки:

До каква степен имате доверие на Правителството

	% от всички българи- мюсюлмани
1 Напълно вярвам	6,1

2 По-скоро вярвам	21,6
3 По-скоро не вярвам	34,0
4 Изобщо не вярвам	38,4
Общо	100,0

Нито може да се интерпретира единствено чрез широката подкрепа за институцията в средите на турската етническа общност или сред българите-мюсюлмани с близко до турско самосъзнание. При тази подгрупа от българите-мюсюлмани наистина има по-високи стойности на доверие в президента, отколкото при другите (напълно вярват 34,7%, по-скоро вярват 22,4%), но те не формират едностранно общия баланс. Ето защо по-вероятното обяснение се крие в традициите на българите-мюсюлмани, в обстоятелството, че държавният глава може да се тълкува и като единствената патриархална институция, отразяваща йерархичния връх в системата от политически институции на демокрацията.

На коя от парламентарно представените партии и коалиции имате най-голямо доверие?

	% от всички българо-мюсюлмани
1 ГЕРБ	12,7
2 БСП	10,4
3 ДПС	34,2
4 Атака	,5
5 РЗС	,5
6 Синята коалиция	1,2
7 На нито една от тях	26,0
8 Не се интересувам от политика	14,5
Общо	100,0

Вътрешното диференциране сред подгрупите настъпва не толкова в отношението към институциите, колкото в отношението към основни политически играчи, съставляващи моментна снимка на динамично изменящата се политическа конюнктура. Въпреки това, определена закономерност може да се забележи. И в трите подгрупи доминира подкрепата за ДПС. При „турчещите се” тя надхвърля 10 пъти (!) подкрепата за втория в класацията, ГЕРБ. При тези с българско самосъзнание разликата също е чувствителна, почти 2:1, но вторият играч вече е БСП. Като цяло, при българите-мюсюлмани състезанието е само между три формации, ГЕРБ, БСП и ДПС. Останалите обират съвсем периферна подкрепа и могат спокойно да се пренебрегнат в картината. Мюсюлманското вероизповедание си казва думата при формиране на

партийните предпочитания, и по-специално, „изстрелва“ напред формация, традиционно подкрепяна от турския етнос. ДПС се ползва със стабилно и водещо доверие и в тези подгрупи на българите-мюсюлмани, които нямат турско или близко до турското самосъзнание. За сравнение, социологическият инструмент практически не „улавя“ привърженици на ДПС в контролната група на българите-християни в същите райони, а в контролната група на българските турци ДПС има дори по-ниско (44,7%), отколкото при предполагаемо „турчещите се“ българи-мюсюлмани доверие. В този смисъл не е лишено от основание заключението, че ДПС се схваща като гарант за идентичността на етноконфесионалната общност, за нейното отграничаване от другите и съхраняване на нейната самобитност.

Следва да се приеме, че етноконфесионалните характеристики упражняват съществено влияние върху политическите нагласи на българите-мюсюлмани, но това влияние не измества други налични фактори. В никакъв случай не може да се говори за дезавуиране на институциите на българската държавност, нито за дистанциране от партийно-политическия живот, където, както е известно, водещите партии и на национално равнище са най-предпочитани сред изследваната от нас общност. От друга страна, установеното по-горе свързване на личното положение и перспективи с икономическите процеси поставя под съмнение водещата роля на политическите нагласи при формирането на житейските възгледи.

5. Ретроспектива и перспектива: вместо заключение

Значението на традицията и оценката на бъдещето могат да се търсят през интерпретацията на историческите епохи. И тъй като европейската интеграция на страната става възможна в резултат на демократичния избор на българския народ, следва да разгледаме отношението към тези две епохи: социалистическата и постсоциалистическата.

Как оценявате периода от 9 септември 1944 до 10 ноември 1989 г.?

	% от всички българи-мюсюлмани
1 Това са напълно успешни години	16,2
2 Имало е и грешки и трудности, но постигнатото е повече	35,5

3 Имало е и добро, и лошо - трудно е да се прецени кое преобла	23,8
4 Дори да са постигнати някакви успехи, загубеното е повече	10,0
5 Това са напълно загубени и тежки за народа години	3,2
6 Не мога да преценя	11,3
Общо	100,0

Как оценявате периода от 10 ноември 1989 до сега?

	% от всички българи-мюсюлмани
1 Това са напълно успешни години	,7
2 Имало е и грешки и трудности, но постигнатото е повече	7,3
3 Имало е и добро, и лошо - трудно е да се прецени кое преобла	20,3
4 Дори да са постигнати някакви успехи, загубеното е повече	33,7
5 Това са напълно загубени и тежки за народа години	31,5
6 Не мога да преценя	6,5
Общо	100,0

Ситуацията е почти огледална. Положителната оценка за социалистическия период се споделя от над половината респонденти. Две трети от тях се изказват отрицателно за времето на демокрация. На пръв поглед е парадоксално, ако имаме предвид високата оценка за важността на самата демокрация. Отначало обаче ние я разглеждахме като ценност (при това европейска ценност), а в случая визираме нейното реално функциониране като механизъм.

Не бива да се забравя, че първо, социализмът в райони като тези, населявани от българи-мюсюлмани, е време на съграждане, на инфраструктурно израстване, на всеобща работа, на социални права, каквито никога преди това не е имало при тях. Второ, връзката между възгледите за икономическото състояние на страната сега и състоянието на частния живот намалява значението на демократичните завоевания в страната. Дори споменът за Възродителния процес при част от българите-мюсюлмани не е в състояние да натовари с позитивни конотации реално осъществената българска

демократия (едва 0,5% от втората подгрупа смятат, че това са напълно успешни години и едва 10,0% са на мнение, че постигнатото за последните 20 години е повече от непостигнатото и разрушеното). И доколкото младата ни демокрация (която е политически режим с приоритетна тежест на човешките права!) се свързва с икономическите неудачи, носталгията се явява незаобиколим фактор. На трето място, случилата се след 1989 социална поляризация е във вреда на регионите с българо-мюсюлмани. Там повече тежат и наслояват психологически разминаванията между крайна бедност и относително голямо богатство. Проблемът, разбира се, не е само на пазарната икономика, а произтича и от продължаващата липса на адекватна държавна стратегия за изостаналите икономически райони.

Ако може да се търси перспективата, погледът напред, то първото нейно условие е генерационно. Идващите поколения няма как да откриват в социализма извор на историческа носталгия, а ще приемат настоящата ситуация като своя единствено възможна среда, чиято промяна към по-добро е и тяхна, и най-вече тяхна задача.

В анкетната карта бяха заложили два „кореспондиращи“ си и в известна степен предполагащи в генерационен аспект взаимноизключващи се отговори:

- Как оценявате периода от 9 септември 1944 до 10 ноември 1989 г.

(според възраст в навършени години) и

- Как оценявате периода от 10 ноември 1989 г. до сега?

(според възраст в навършени години)

По –долу се предлагат отговорите „ по разбивки” с кратък коментар, който би могъл да стане предмет и на следващ детайлен анализ..

Crosstab

			Възраст в навършени години			Total
			18 - 39 г.	40 - 65 г.	66 и повече г.	
Как оценявате периода от 10 ноември 1989 до 9 септември 1944 г.?	Това са напълно успешни години	Count % within Как оценявате периода от 10 ноември 1989 до 9 септември 1944 г.? % within Възраст в навършени години	1 25,0% ,8%	1 25,0% ,3%	2 50,0% 1,7%	4 100,0% ,7%
	Имало е и грешки и трудности, но постигнатото е повече	Count % within Как оценявате периода от 10 ноември 1989 до 9 септември 1944 г.? % within Възраст в навършени години	13 29,5% 10,4%	25 56,8% 7,1%	6 13,6% 5,0%	44 100,0% 7,3%
	Имало е и добро, и лошо - трудно е да се прецени кое преоблада	Count % within Как оценявате периода от 10 ноември 1989 до 9 септември 1944 г.? % within Възраст в навършени години	36 29,5% 28,8%	70 57,4% 19,8%	16 13,1% 13,2%	122 100,0% 20,3%
	Дори да са постигнати някакви успехи, загубеното е повече	Count % within Как оценявате периода от 10 ноември 1989 до 9 септември 1944 г.? % within Възраст в навършени години	40 19,8% 32,0%	121 59,9% 34,2%	41 20,3% 33,9%	202 100,0% 33,7%
	Това са напълно загубени и тежки за народа години	Count % within Как оценявате периода от 10 ноември 1989 до 9 септември 1944 г.? % within Възраст в навършени години	25 13,2% 20,0%	122 64,6% 34,5%	42 22,2% 34,7%	189 100,0% 31,5%
	Не мога да преценя	Count % within Как оценявате периода от 10 ноември 1989 до 9 септември 1944 г.? % within Възраст в навършени години	10 25,6% 8,0%	15 38,5% 4,2%	14 35,9% 11,6%	39 100,0% 6,5%
Total		Count % within Как оценявате периода от 10 ноември 1989 до 9 септември 1944 г.? % within Възраст в навършени години	125 20,8% 100,0%	354 59,0% 100,0%	121 20,2% 100,0%	600 100,0% 100,0%

Може да се види, че при младото поколение (18-39 г.) в оценката на социалистическия период преобладава липсата на мнение (38,4%) и балансираното мнение (29,6%). А в интерпретацията на младите за последвалия демократичен период умерено положителното мнение (10,4%) надвишава двукратно относителния дял на същата позиция при възрастните (60 и повече години). В трите възрастови групи изцяло

отрицателната позиция е най-слабо застъпена отново при младите (20% на фона на приблизително по 35% в горните две групи). Младежкият оптимизъм, който съвсем не е етноконфесионален фактор, би могъл да изиграе положителна роля в усилията за преодоляване на констатирания социален песимизъм на българите-мюсюлмани.

Поколенческата динамика обаче не може да бъде единственият източник на промяна. Факт е, че Европейският съюз три години след влизането на България в него продължава да бъде далечен за българите-мюсюлмани. Промяната към европейски норми и стандарти на социален и икономически живот, на която се разчита, трябва да бъде постигната или най-малкото гарантирана с политически средства – което вече е ангажимент на целия политически елит на страната. Проблемът с дистанцията на българите-мюсюлмани от Европа не е етноконфесионален, не се дължи на причини, произтичащи от етнически произход и религиозна вяра. Принадлежността, идентичността, самосъзнанието в случая не се явяват политическа бариера за по-нататъшната европейска интеграция на българите-мюсюлмани като общност в онова голямо европейско социално тяло, чийто девиз е „Единство в многообразието”.